SOYANING KOLLEKSIYA KO'CHATZORIDAN SAMARALI VA MAQSADLI FOYDALANISHNING ILMIY AXAMIYATI

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich
Farg'ona Davlat Universiteti Mevachilik va sabzavotchilik kafedrasi mudiri
Uzumchilik, mevachilik va sabzavotchilik qo'shma fakulteti q.x.f.f.d (PhD)
Azizbek Teshaboyev
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalari instituti O'simlikshunoslik (moyli ekinlar) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

https://doi.org/10.5281/zenodo.6792043

Annotatsiya. *Maqolada мойли экинлар ичида энг кўп мойга эга бўлган соя селекцияси бўйича олиб борилган tadqiqot natijalari bayn etilgan bo'lib, tadqiqot natijalariga ko'ra keyingi tadqiqot uchun kolleksiya ko'chatzoridan seleksiya ko'chatzoriga eng yaxshi xo'jalik ko'rsatkichlarga ega bo'lgan tezpishar K-14 (AQSH) va 8852 (Toshkent) nav namunalari o'rganish uchun o'tkaziladi. Seleksiya ko'chatzoridan nazorat ko'chatzoriga eng yaxshi xo'jalik ko'rsatkichlarga ega bo'lgan tezpishar 528280 (Yugoslaviya), 7469 (AQSH) va o'rtapishar 512198 (Avstraliya) nav namunalari o'rganish uchun olingani aniqlangan.*

Kalit so'zlar: *soya, seleksiya, oqsil, moy, ko'chatzor, nav namuna, morfobiologik xususiyat.*

НАУЧНАЯ ЗНАЧИМОСТЬ ЭФФЕКТИВНОГО И ЦЕЛЕВОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИЗ КОЛЛЕКЦИОННОГО ПИТОМНИКА СОИ

Аннотация. *В статье описаны результаты проведенных исследований по селекции сои, наиболее масличной среди масличных культур, и по результатам исследований, для дальнейших исследований, от коллекционного питомника к селекционному питомнику с лучшими экономическими показателями. Показатели для изучения проведены образцы сортов тезпишар К-14 (США) и 8852 (Ташкент). Из селекционного питомника в контрольный питомник было определено, что для изучения взяты образцы сортов Тезпишар 528280 (Югославия), 7469 (США) и Ортапишар 512198 (Австралия) с лучшими хозяйственными показателями.*

Ключевые слова: *соя, селекция, белок, масло, питомник, сортообразец, морфобиологические признаки.*

SCIENTIFIC SIGNIFICANCE OF EFFECTIVE AND PURPOSEFUL USE FROM THE SOYBEAN COLLECTION NURSERY

Abstract. *The article describes the results of the research conducted on the selection of soybeans that have the most oil among the oil crops, and according to the results of the study, for further research, the collection nursery for the selection nursery with the best economic indicators Samples of tezpishar K-14 (USA) and 8852 (Tashkent) varieties are held for study. From the selection nursery to the control nursery, it was determined that the samples of the varieties Tezpishar 528280 (Yugoslavia), 7469 (USA) and Ortapishar 512198 (Australia) with the best economic indicators were taken for study.*

Keywords: *soybean, soy, selection, protein, oil, nursery, variety sample, morphobiological characteristics.*

KIRISH

Butun dunyo dexqonchiligida dukkakli don ekinlaridan hisoblangan soya o‘simligining kundan kunga ekin maydonlari kengayib bormoqda, sababi donidan olinadigan qimmat baho oziq- ovqat maxsulatlarining turlari ko‘payib, qayta ishlashning qamrovi yuqori bo‘lgan texnik ekin hisoblanadi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Soya don dukkakli ekinlari orasida to‘yimliligi bo‘yicha yuqori o‘rinni egallaydi, soya doni tarkibida 38-52 % oqsil, 22-25 % yog‘, mineral moddalar, vitaminlar, poxolida esa 4-5% oqsil va 5 % gacha yog‘ bo‘ladi.

Soya ekini seleksiyasida boshlang‘ich ashyoning yangi shakllari tur ichida va uzoq shakllarni duragaylash, geterozis, sun’iy mutagenez va poliploidiya usullarini qullash bilan hosil qilinadi. Soya seleksiyasida asosiy usul bo‘lib hisoblanadi. Soyaning tarkalgan navlarining aksariati shu usul asosida yaratilgan. Chatishtirish asosan Manchjur, Xindoxitoy va Koreya kenja turlari orasida va uzaro o‘tkaziladi. Chatishtirish uchun juft tanlashda kushmachalik prinsipi yetakchi usul bo‘lib hisoblanadi. Qaytariqli chatishtirish mavjud navlarni bir - ikki kerakli belgilarni qo‘shib, yaxshilash maksadida o‘tkaziladi. Eng samarali bulib turt va undan kup ota-ona shakllarini murakkab chatishtirish xisoblanadi.

Tajriba dala va laboratoriya uslubida olib borildi. Tuproq qatlamlari voha uchun harakterli bo‘lib botqoq tipidagi to‘proqlardir. Har xil chuqurlik qatlamlarida esa katta va kichik toshlar va qum aralashmalari ham mavjud. Ushbu tuproqlar daryoning chap qirg‘og‘idagi tipik ortiqcha namlik sharoitlaridan kelib chiqqan holda bo‘lib, sholi ekish uchun juda mosdir. Tuproq-o‘tloqi. Tajriba dalasining tuprog‘i sho‘rlanmagan, xaydov qatlami 30-40 sm. Tuproqdagi eritmalarning pH miqdori 6,8-7,3 birliklarida bo‘lib, mexanik tarkibi bo‘yicha og‘ir loylidir. Tajribalar13 kartaning 1 chekida olib borildi. Soya seleksiyasi qishloq xo‘jalik ekinlarining Davlat Nav Sinov komissiyasi va O‘zShITI tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyanomalar, dala tajriba metodikasi asosida olib borildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Kolleksiya ko‘chatzorida yangi keltirilgan seleksion materallar o‘rganiladi va ularning ichidan eng yaxshilari (elita o‘simliklari) tanglanib seleksiya ko‘chatzorida o‘rganish uchun o‘tkaziladi. Kolleksiyada materiallar doyma to‘ldirilib, yangilanib turadi. Hisobat yilda jahon kolleksiyasi nav namunalaridan tashkil topgan kolleksiya ko‘chatzorida soyaning 239 ta moshning146-ta nav namunasi tadqiqot qilinib o‘rganildi. Namunalarining xar birining ekish maydoni 1,8 m^2 bulib qaytariqsiz, ekish m’yori soyada 60 kg/ga, qator oralig‘i 60x10-2 sxemasida aprel oyining uchinchi, may oyining birinchi dekadasida qo‘lda ekildi.

Ekilgan nav namunalar bilan taqqoslash uchun soyaning «O‘zbek-2», «O‘zbek-6» navlari nazorat qilib har 10 ta namunadan keyin ekildi.

O‘simlikning o‘suv davrida nav sinov komissiyasi tomonidan ishlab chiqarilgan qo‘llanma asosida barcha fenologik kuzatishlar olib borildi shu jumladan o‘simlikning unib chiqishi, shoxlanishi, gullashi, dukkaklashi va pishish davrlari qayd etildi. Pishish davrida biometrik taxlil uchun soya va moshning har bir nav namunasidan 5-tadan o‘simlik olindi. Bu taxlilda nav namunalarning o‘suv davri, bo‘yi, pastki dukkak joylanishi, shoxlar soni, bir o‘simlikda dukkak soni, bir usimlikdagi don vazni, 1000 ta don og‘irligi aniklandi. Qimmatli xo‘jalik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan soyaning 10 ta nav namunalari tanlab olindi. Jadvaldan yaxshi xo‘jalik ko‘rsatkichlarga ega bulib tanlab olingan nav namunalarning usuv davrlari

bo‘yicha quyidagicha ajratildi: ertapishar 6402 (O‘zbekiston), 8590 (AQSH), 514116 (Koreya), K-14 (AQSH), 8852(Toshkent) o‘rtapishar 512857, K-22 (Avstraliya) va kechpishar 512829 (AQSH) namunalardir.

MUHOKAMA

Bu kolleksiya ko‘chatzoridan ajratib olingan nav namunalari morfologik va biologik ko‘rsatkichlari bilan nazorat naviga nisbatan yaxshi bo‘lib, poyasi tik o‘suvchan, bir o‘simlikda dukkaklar soni yuqori va pastki dukkakni joylanishi yuqori bo‘lganligi bilan ajralib turadi. Usuv davri buyicha nazoratga nisbatan tanlab olgan nav namunalar 3-15 kun oldin pishib yetildi.Pastki dukkak joylashishiga kelsak eng yukori kursatkichlar 01821(Yaponiya), K-22 (Avstraliya) nav nanmunalarida bulib nazoratga nisbatan 3-5 sm ni tashkil etdi, bu esa uz navbatida mexanizm bilan yigishtirib olishga moslashgan. 1000 ta vazni buyicha eng baland kursatkich K-22 (Avstraliya) va 01821(Yaponiya) nav nanmunasida bulib 194,2 -187.5 g. ni tashkil etdi.

Keyingi tadqiqot uchun kolleksiya ko‘chatzoridan seleksiya ko‘chatzoriga eng yaxshi xo‘jalik ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan tezpishar K-14 (AQSh) va 8852 (Toshkent) nav namunalari o‘rganish uchun o‘tkaziladi va seleksiya jarayoni davom etadi.

XULOSA

Keyingi tadqiqot uchun kolleksiya ko‘chatzoridan seleksiya ko‘chatzoriga eng yaxshi xo‘jalik ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan tezpishar K-14 (AQSH) va 8852 (Toshkent) nav namunalari o‘rganish uchun o‘tkaziladi. Seleksiya ko‘chatzoridan nazorat ko‘chatzoriga eng yaxshi xo‘jalik ko‘rsatkichlarga ega bo‘lgan tezpishar 528280 (Yugoslaviya), 7469 (AQSH) va o‘rtapishar 512198 (Avstraliya) nav namunalari o‘rganish uchun o‘tkaziladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atabaeva X.N, Sattarov M.A, Idrisov X.A Sug‘oriladigan maydonlarda mosh etishtirishning intensiv texnologiyasi bo‘yicha tavsiyanoma. Toshkent 2019
2. Atabaeva X.N, Xudoyqulov J.B O‘simlikshunoslik.T “Fan va texnologiya”. 2018
3. Atabaeva X.N.. Idrisov X.A Vliyanie srokov seva na formirovanie urojaynosti sortov masha. Aktualnie problemi sovremennoy nauki. Informatsionno-analiticheskiy jurnal Rossiya.Moskva 2019 g, № 4 (107) 118-121 str.
4. Atabaeva X.N.. Idrisov Opit vozdelivaniya masha v Uzbekistane. evelopment Evraziyskiy sentr innovatsionnogo razvitiya actual questions and Innovations in science ii Mejdunarodnaya nauchnaya Konferensiya Balikesir 9 oktyabrya 2019 g, Tursiya 231-234 str.
5. Atabaeva X.N., Xudoyqulov J.B., Anorboev A.R.. Idrisov X.A. Mosh etishtirish. Qo‘llanma Toshkent.2021 yil.
6. Atabaeva X.N.. Idrisov Mosh etishtirish texnologiyasini takomillashtitrish. Monografiya. Far’gona. 2021 yil.
7. Dospexov B.A. Metodika polevogo opыta. - M.: Kolos, 1985. - 317 s.
8. Dala tajribalarini olib borish metodikasi O‘zPITI.2007 yil .
9. Idrisov X.A, *Nurmatov U.O Sug‘oriladigan maydonlarda mosh hosildorligiga ekish muddati va me’yorining ta’sirini o‘rganish.* Academic Research in Educational Sciences VOLUME 2 | ISSUE 10 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89

DOI: 10.24412/2181-1385-2021-10-31-37.

10. *Idrisov X.A* M.A.Yusupova, M.A.G'aziev, J.J.Qodirov, R.F.Akbarov, Z.T.Sodiqova. Results of Analytical Study of Growth, Development, Grain Yield and Quality of Mung Bean varieties as main and Reproductive crops. National Volatiles & Essent. Oils (NVEO), SCOPUS. 8(4):12574-12585, 2021 y.
11. Idrisov X.A , Darmonov D.Y, Gaziev M. A, Kodirov J. J, Muqimov Z. A, N. Z Sotvoldiev, Nurmatov U. O. Mamatkulov O.O. Rasulov A..Asqarov H. Results of analytical study of growth, development and grain yield of mung bean (*Phaseo1is aireis Piper*) varieties. INTERNATIONAL JOURNAL OF SPECIAL EDUCATION, SCOPUS. Vol.37, No.3, 2022.8880-8886 betlar.
12. Idrisov X.A Muhammadjonova Sh. Moshning kolleksiya (Phaseolus aureus piper) ko'chatzoridagi nav namunalarini qimmatli xo'jalik belgilarini o'rnanish natijalari. "International conference on learning and teaching-1" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan 15-February. 2022 y, 111-115 betlar.
13. Idrisov X.A, Soliev A. Moshning (Phaseolus aureus Piper) nav tanlov ko'chatzorida o'tkazilgan tadqiqot natijalari. "International conference on learning and teaching-1" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan,
14. Idrisov X.A Abduraximova M. Moshning (Phaseolus aureus Piper) "Navro'z" navi boshlang'ich urug'chiligini o'tloqo-botqoq tuproqlar sharoitida tashkil etish. "International conference on learning and teaching-1" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan, 15-February. 2022 y, 123-127 betlar.
15. Idrisov X.A, Soliev A. Qishloq xo'jalik ekinlari xosildorligini oshirishda asalarilar yordamida changlatishning ahamiyati. "International conference on learning and teaching-2" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan, 28-February.2022 y, 294-299 betlar.
16. Idrisov X.A, Soliev A. Moshning (Phaseolus aureus piper) takroriy ekin sifatida o'rni va ahamiyati. "International conference on learning and teaching-4" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan, 30-Mart. 2022 y, 134-138 betlar.
17. Idrisov X.A, Soliev A. Mosh (Phaseolus aureus Piper)etishtirish agrotexnikasi to'grisida fermerlarga zarur tavsiyalar. "International conference on learning and teaching-4" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan, 30-Mart.2022 y, 139-143 betlar.
18. Idrisov X.A, Soliev A. Soya ekininig inson salomatlogida tutgan o'rni va ahamiyati. "International conference on learning and teaching-5" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan, 15-aprel.2022 y, 27-32 betlar.
19. Idrisov X.A, Soliev A. Toshkent viloyati tuproq-iqlim sharoiti va soya (*glycine hispida l)* ekinining mahalliy navlari. "International conference on learning and teaching-4" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami Tashkent, Uzbekistan, 15-aprel.2022 y, 20-26 betlar.
20. Idrisov X.A, Usmonaliyev X.I.,.Abdug'opporova D.A, Yusupova M.N, Murodov A.A Tipik bo'z tuproqlar sharoitida mosh (Phaseolus aireus piper) navlarini tadqiq etish. "Research and education" scientific journal

volume 1, issue 2, iyun, 2022, 157-162, https://doi.org/10.5281/zenodo.6636337

21. Abdujabborovich I. X. et al. SUG ‘ORILADIGAN MAYDONLARDA MOSH (Phaseolus aureus Piper) NAVLARINING SIMBIOTIK FAOLIYATIGA EKISH MUDDATI VA ME ‘YORINING TA’SIRINI O ‘RGANISH //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 615-624.
22. Abdujabborovich I. X., Mirzamaxsudavich B. R. SOYANING YANGI NAVLARINI YARATISH BO ‘YICHA O ‘TKAZILGAN TADQIQOTLAR //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 776-785.
23. Idrisov X.A, Atabaeva X.N., Soliyev A. O‘tloqi-botqoq tuproqlar sharoitida mosh (Phaseo1is aireis piper) ning o‘sishi, rivojlanishi va don hosildorligi.“Research and education” scientific journal
24. Idrisov X.A, Xaliljonov D. Dukkakli ekin-mosh (Phaselus aureus Piper.)-morfologiyasi. “International conference on learning and teaching-9” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami Tashkent, Uzbekistan, 15-june.2022 y, 139-143 betlar. https://researchedu.uz/wp content/uploads/2022/06/CONFERENCE-2022-9-full-2.pdf
25. Idrisov X.A, Xaliljonov D Osiyo loviyasi-mosh (Phaselus aureus Piper.)-biologik xususiyatlari. “International conference on learning and teaching-9” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami Tashkent, Uzbekistan, 15-june.2022 y, 144-148 betlar. https://researchedu.uz/wp-content/uploads/2022/06/CONFERENCE-2022-9-full-2.pdf.
26. Idrisov X.A, Xaliljonov D Mosh qimmatbaho dukkakli ekin. “International conference on learning and teaching-9” mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami Tashkent, Uzbekistan, 15-june.2022 y, 149-153 betlar. https://researchedu.uz/wp-content/uploads/2022/06/CONFERENCE-2022-9-full-2.pdf
27. Sattarov M.A., Axmedova Z.R., Idrisov X.A J.U.Hamdamov. Different new variaties of soybean (Glycine hispida l) and mungbean Phaselus aureus piper) plants’ tuber production abilities and primary indicators of symbiotic activity EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR) SJIF Impact Factor:7.032 ISI I.F.Value:1.188 ISSN(Online): 2455-3662 DOI:10.36713/epra 2013, Volume-6, Issue-9, September 2020, 377-391 betlar.
28. Ubaydullaev M.M., & Sultonov S.T. (2022). DEFOLIATION IS AN IMPORTANT MEASURE. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *2*(05), 44–48. https://doi.org/10.55640/eijmrms-02-05-11
29. Ubaydullaev, M. M. (2020). The importance of sowing and handling of c-8290 and c-6775 seeds in the conditions of the meadow soils of the Fergana area. In *International conference on multidisciplinary research* (p. 11).
30. Тешаев, Ф. Ж., & Убайдуллаев, М. М. (2020). Определение эффективных норм новых дефолиантов в условиях лугово-солончаковых почв Ферганской области при раскрытии коробочек 50-60% сортов хлопчатника с8290 и с6775. Актуалные проблемы современной науки, (5), 62-64.
31. Ubaydullaev M.M, & Nishonov I.A. (2022). The Benefits of Defoliation. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, *6*, 102–105. Retrieved from https://www.geniusjournals.org/index.php/ejet/article/view/1408

32. Ubaydullayev Madaminjon Mo'minjon o'g'li, & Ma'rufjonov Abdurahmon Mo'sinjon o'g'li. (2022). BIOLOGICAL EFFICIENCY OF FOREIGN AND LOCAL DEFOLIANTS. "science and innovation" international scientific journal, 1(2). https://doi.org/10.5281/zenodo.6569808
33. Бекмирзаев, Ш., Саидмахамадов, Н., & Убайдуллаев, М. (2016). ПОЛУЧЕНИЯ ЛИТЕ В ПЕСЧАНО-ГЛИНИСТЫЕ МЕТОДОМ. Теория и практика современной науки, (6-1), 112-115.
34. Кодиров, З. З., Ирискулов, Ф. С., Пулатов, А., & Убайдуллаев, М. (2018). ELECTRONIC LIBRARIES AS A FACT OF CONTEMPORARY INFORMATION LANDSCAPE. Экономика и социум, (3), 629-633.
35. Ubaydullayev, Madaminjon Muminjonovich. (2021). G'o'zada defoliatsiya o'tkazishning maqbul me'yor va muddatlari. Monografiya. - Corresponding standards and terms of defliation of cotton. Monograph. - . Соответствующие нормы и сроки дефолиatsii хлопка. Монография. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.5722721
36. Aluminum-based composition materials for processing aluminum scrap JM Usmonov, SM Shakirov, MM Ubaydullayev, SO Parmonov ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (8), 590-595